

УДК 336.71:330.342.22

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА БАНКІВСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ У ДОКАПІТАЛІСТИЧНУ ЕПОХУ

Реверчук С.К.
Реверчук О.С.

У статті розглянуто актуальну проблему еволюції наукових поглядів на банківську діяльність в періоди Античності, Середньовіччя, первісного нагромадження капіталу і зародження капіталізму. Виявлено та обґрунтовано особливості банківської діяльності у кожному періоді докапіталістичної епохи. З'ясовано ідеї та проекти «французької школи» авантюрного банківництва, яку представляли Дж. Ло і Річард Кантільон. Визначено відмінності грошової і банківської школи: перша виступала за збереження привілеїв банкам – друга – за дотримання банками традиційних принципів загального права.

Ключові слова: банки, банкір, банківська діяльність, централізація банківництва, центральний емісійний банк,

банківська школа, грошова школа.

ВСТУП

У сучасній Україні умови склалися так, що саме банківська система найбільш підготовлена до прийняття на себе функцій генератора і стимулятора інновацій, покликаних реформувати всю вітчизняну економіку. Передусім це зумовлено, не стільки кризовим станом банківництва, скільки унікальним становищем банків у господарській системі: «через залученість у сферу діяльності і впливу банківської системи великої кількості суб'єктів і грошових коштів, процеси, які у ній відбуваються, носять глобальний у масштабах країни характер і за ступенем впливу на суспільство співставні із впливом держави» [1, с. 33]. Між тим еволюція банківського сектора була складною, тривалою і суперечливою, що і відображено в економічних поглядах філософів, політиків та підприємців на сутність, роль та значення банківництва у товарній економіці.

Помітний внесок у розробку цієї історико-фінансової проблеми внесли Ісократ [2], Демосфен [3], які у своїх промовах торкалися проблеми банківської моралі. М. Ростовцев вперше дослідив роль державних банків у забезпеченні процвітання Єгипту. Фундаментальний аналіз розвитку банківництва у Середньовіччя зробив іспанський економіст Хесус Уерта де Сото, який виявив матеріальні мотиви до появи банківської системи з частковим резервуванням депозитів і банкнот [4]. Однак, у рамках докапіталістичної епохи ще недостатньо вивчена еволюція банківських ідей в розрізі Античності, Середньовіччя і періоду зародження капіталізму.

У даній статті для дослідження еволюції наукових поглядів на банківництво застосовано такі методи: історичний, порівняння, наукової абстракції, логічний.

Метою цієї статті є розгляд та оцінка наукових поглядів вчених на розвиток банківської діяльності у докапіталістичний період товарної економіки.

Для досягнення цієї мети поставлено завдання:

- виявити особливості банківських ідей в епоху Античності;
- з'ясувати внесок Середньовіччя у теорію сучасного банківництва;
- дослідити роль та значення банківських теорій в період первісного нагромадження капіталу і зародження капіталізму.

На нашу думку, ознакою або часовою точкою відліку у житті ринкової банківської системи є поява першого центрального банку. Першими центральними (емісійними) банками були Банк Стокгольма (1656р.) і Банк Англії (1694р.). Саме тому історію теорій банківництва можна умовно поділити на дві частини: банківські теорії до 17 ст. і банківські теорії після 17 ст.

1 БАНКІВСЬКІ ІДЕЇ В ЕПОХУ АНТИЧНОСТІ

У Древній Греції храми діяли в якості банків. За релігійних причин храми вважались недоторканими і тому були відносно безпечними для зберігання і захисту грошей. До того ж для захисту храми мали власну стражу, а їх багатство вселяло довіру вкладникам. Сучасний термін «банкір» появився у Флоренції, а першим із доступних для нас документів є «Банкірська промова Ісократ» (393 р. до н.е.). Ісократ у своїй промові наголошує на дуже актуальному для сучасного життя, а саме: як небезпечно пред'явити позов банкірам,

тому що «ті з ким вони поступають несправедливо, неминуче піддаються небезпеці: у них багато друзів і грошей в їх руках багато, та й їх ремесло вселяє до них довір'я» [2, с. 209].

Демосфен у своїх промовах підкреслював, що «доходи банкіра» - «рід не надійна» і «утворюються від чужих грошей», а «довір'я служить у грошових справах найкращою опорою» [3]. Інакше кажучи, древні греки вважали, що банківська справа має бути заснована на довірі вкладників, чесноті банкірів, а також на тому факті, що банкіри повинні завжди тримати доступними для вкладників гроші, розміщені на вклади до запитання і на тому факті, що гроші потрібні банкірам для отримання прибутку, повинні використовуватися з максимальною обережністю і розсудливістю. Однак є багато доказів, що грецькі банкіри не завжди дотримувалися цих правил і використовували гроші із вкладів до запитання у своїх цілях. При цьому, як пишуть дослідники, древньогрецькі банкіри знали, про те що повинні забезпечити 100%-ний коефіцієнт резервування по вкладах до запитання, але цього принципу не дотримувалися. При цьому на той час більшість банків не вважалися джерелами кредиту, а клієнти робили вклади із міркувань безпеки і сподівались, що банкіри забезпечать їх зберігання і деякі касові платежі третім сторонам. В історичних джерелах не існує свідчень, про те, що вкладники сподівались отримати від банку процент. Однак є достатньо вказівок або згадок про наявність періодичних банківських криз, які породжувало банківське шахрайство [4, с. 44].

Елліністичний період, особливо Єгипет Птоломеїв став поворотним пунктом в еволюції банківської справи, оскільки саме в цей час був створений перший державний банк. Птоломеї зрозуміли, що краще не відслідковувати шахрайську діяльність приватних банків і припинити її, а збагатитися на банківництві загалом і тому заснували банк під управлінням уряду, який повинен був вести операції, опираючись на силу і престиж держави. Необхідно наголосити, що за даними М. Ростовцева, саме державні, а не приватні банки забезпечили процвітання Єгипту [5]. Головними новаціями у єгипетському банківництві були:

- централізація банківництва. В Александрії був створений державний центральний банк з відділеннями у найбільших містах і поселеннях, а приватні банки, яких було мало, грали другорядну роль;
- застосовувалась система часткового резервування вкладів;
- запроваджено у банківництві удосконалений бухгалтерський облік, який будувався на чіткій і професійній термінології;
- використання позики – бодмерею – грошової морської позики під заставу судна і вантажу, яку за рахунок їх власників, отримував капітан судна у випадку крайньої необхідності у грошових коштах для завершення рейсу.

У Древньому Римі банківські операції описані в творах Плавта і Теренція [6], із яких робимо висновок, по-перше, що розвиток банківського права і прийняття чітких законів дозволяли краще регулювати банківську діяльність і банківський сектор економіки вцілому. Однак це не гарантувало, що всі банкіри вели себе чесно і справедливо, проте шахрайства було менше, ніж у Древній Греції. По-друге, новацією банківництва Древнього Риму стала поява асоціацій банкірів (societates argentariae). Капітал асоціації формувалася за рахунок внесків її членів, а сам капітал мав би бути гарантом сплати боргів. Однак, оскільки банківська діяльність мала особливий суспільний і державний інтерес, то римське право установило, що члени банківської асоціації повинні були гарантувати вклади усім своїм майном. Як бачимо, римляни запровадили у банківництві необмежена (повна) солідарна відповідальність членів асоціації, щоб мінімізувати негативні наслідки зловживань банкірів і захистити права вкладників на отримання своїх грошей у будь-який час. Деякі сучасні автори пропонують повернутися до принципу необмеженої відповідальності банкірів, яка повинна мотивувати їх розумно управляти грошима. Однак, на нашу думку, цей захід не буде ефективним, вихід має бути в організації надійної і достатньої системи резервування вкладів. По-третє, у Римі робочими місцями, де здійснювались банківські операції, володіла держава і вона могла передавати це місце іншим, що було праобразом нинішньої ліцензії на заняття банківською діяльністю.

Як показав Хесус Уерта де Сото, римська імперія розпалась через інфляційну політику уряду, яка знецінила гроші і встановлення стелі цін на товари першої необхідності, що породило дефіцит цих товарів, розорення купців і більшості банків [4, с. 50]. Л. Мізес на цю тему висловився дуже лаконічно і точно: «причиною занепаду імперії і розклад цивілізації стало руйнування економічної взаємозалежності» [6, с. 719], що завдало удару для всього банківського підприємництва, оскільки затримало його розвиток на вісім століть.

2 БАНКІВСЬКІ ТЕОРІЇ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Кінець XI – початок XII століть характеризувались сплеском ділової і фінансової активності, що і привело до відродження банків, причому за моделями і принципами, які були в античному світі і розглядалися нами раніше.

Внесок Середньовіччя у розвиток теорії і практики банківництва, на нашу думку, доцільно звести до таких положень:

- 1) застосування нової банківської практики на основі часткового резервування вкладів до запитання, із якої виросла сучасна банківська система, адже ця практика (та ідея) створили умови для кредитної експансії та розвитку інфляції;
- 2) канонічна (християнська) заборона церквою і відміна нею лихварства;
- 3) запровадження жорстких карних санкцій або правил банкірам за неякісну їх роботу:

- збанкрутілий банкір піддавався розголошенню міським глашатаєм по місту і мав би жити на хлібі і воді, доки повністю не поверне своїм кредиторам їх вклади;
 - якщо банкір не зробив додаткового забезпечення або гарантії третіх осіб, то йому заборонялось розстелити скатерку по робочому прилавку, щоб про його недостатню надійність знали всі. Якщо ж банкір порушував це правило, то влада його визнавала шахраєм;
 - якщо банкір не виконував своїх зобов'язань у момент звернення клієнта, то він оголошувався банкрутом; і якщо не сплатить борги протягом року, то піддавався публічному шельмуванню, а потім банкіра обезголовлювали прямо перед його прилавком, а майно продавалось, щоб розплатитись з кредиторами.
- Можемо зробити висновок, що всі ці регулятивні правила спрямовувались на підвищення коефіцієнтів резервування вкладів до запитання.

3. БАНКІВСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ В ЕПОХУ ПЕРВИННОГО НАКОПИЧЕННЯ КАПІТАЛУ І ЗАРОДЖЕННЯ КАПІТАЛІЗМУ

З появою у XVII ст. перших центральних емісійних банків гостро постає питання про гарантування легітимності банківського підприємництва і відвернення зловживань і банкрутства, яке пропонується розв'язувати шляхом запровадження 100%-ного коефіцієнта резервування вкладів до запитання. До речі, більше 150 років Банк Амстердаму чітко дотримувався цієї умови – у 1722 р. банківські депозити становили 28 млн. флоринів, а резерв готівки 27 млн. флоринів [4, с. 79]. Це дозволяло банку при всіх кризах задовольняти усі запити на вилучення коштів, внесених на вклади. Модель Банка Амстердама скопіювали Банк Венеції і Банк Гамбурга, засновані у 1619 р. Перший все-таки порушив строге зобов'язання 100%-го забезпечення резервами і збанкрутував у 1797 р., а другий був послідовним і функціонував до свого злиття з Рейхсбанком у 1873 р.

Банк Амстердама і Банк Гамбурга не прагнули до отримання непропорційного високого прибутку шляхом шахрайства із вкладами, вони задовольнялись скромними доходами у вигляді плати за забезпечення зберігання вкладів і невеликим доходом від обміну валют і продажу металевих злитків. Однак і цього доходу було більше ніж достатньо, щоб покривати операційні витрати і видатки на управління, а також отримувати деякий прибуток і підтримувати репутацію чесної установи, яка виконує всі свої зобов'язання.

Давід Юм у праці “Про гроші” (1752 р.) пояснював, що лише фінансова політика, яка змушує банки підтримувати 100%-ий коефіцієнт резервування депозитів може забезпечити платоспроможність держави. Він твердив: “треба визнати, що самим корисним банком був би той, який би запирав в касу всі отримувані ним гроші і ніколи не збільшував би кількості грошей, які знаходяться в обігу, як роблять банки, якікладають певну частину своїх капіталів у торгівлю” [7, с. 25].

Адам Сміт у праці “Дослідження про природу і причини багатства народів” стверджував: “...В Амстердамі вважається безспірним догматом, що на кожний флорин, який знаходиться в обігу у вигляді банківських грошей, у підвалах банку лежить відповідний флорин золотом або сріблом” [8, с. 355]. Ці слова Сміта також підтверджують, що Банк Амстердама забезпечував 100%-не резервування вкладів. Однак у 1820 р. у Банку коефіцієнт резервування становив менше 25%, що означало втрату ним попередньої репутації.

Заслугують уваги погляди на банківництво двох дуже відомих теоретиків грошей, (XVIII – початок XIX ст.), які були банкірами і очолювали банки, які з подібних причин збанкрутували. Ці теоретики, можна сказати, представляли французьку “школу” авантюрного банківництва.

Шотландський фінансист Джон Ло, який реалізував свої ідеї у Франції, вважав, що “ідеальний банк – це банк, який використовує отримані ним вклади, оскільки не збільшує кількості грошей в обігу і стимулює економічне зростання” [4, с. 87]. Теоретична система Ло базувалась на трьох взаємозв'язаних принципах:

- на ігноруванні принципу зберігання 100% грошей, які розміщені на депозит;
- на переконанні, що ціль виправдовує засоби її досягнення;
- на вірі, що політичні діячі розглядають реформи як можливість отримати величезні прибутки.

Ло, заснувавши банк, почав інтенсивно випускати банкноти і розширювати кредити за рахунок вкладів. Накачування економіки грошима було таким, що утворений фінансовий міхур тріснув, а інвестори, які довірилися Ло збанкрутували. Збитки і моральні втрати були такими значними, що у Франції 100 років вважалося неактовним називати слово «банк», яке стало синонімом слова «шайхрайство». Французи так запам'ятали небезпеку інфляції паперових грошей, що нині стали другою після Індії країною приватних тезавраторів. А сам Джон Ло, за оцінкою Карла Менгера, першим сформулював нову теорію стихійного (еволюційного) походження грошей.

Річард Кантільон застосував свою схему шахрайства, за допомогою якої отримав величезні прибутки. Банкір видавав своїм клієнтам великі позики на покупку акцій Міссісіпської компанії за умови, що самі акції послужать забезпеченням і залишаться в банку Кантільона на правах вкладу. Пізніше він без відома клієнтів зробив розтрату вкладу цінних паперів, продавши їх, коли на його думку, їх ринкова ціна була висока, і привласнив гроші від продажу. Як тільки акції втратили практично всяку цінність, Кантільон відновив вклади, купивши необхідну кількість акцій за незначну частину їх попередньої ціни і отримав великий прибуток. І, до того ж, він висунув вимогу до своїх клієнтів щодо погашення наданих кредитів, які клієнти погасити не могли, оскільки забезпечення цих клієнтів перетворилось майже у ніщо. Кантільон подав позов на клієнтів, яким видавав кредити у суд. У свою чергу клієнти теж подали в суд на Кантільона,

звинувативши його у шахрайстві і лихварстві. Судові розбірки тривали до кінця життя Р. Кантільона. Однак ця схема ще не раз бралася на озброєння фінансовими шахраями, які брали цінні папери як вклади до запитання, а використовували їх у корисливих цілях як отримані кредити.

Після XVII ст. з появою ЦБ розпочинаються формувати дві економічні школи: банківська і грошова. Перша обстоювала теорію банківської системи з ЦБ, друга – теорію вільної банківської діяльності. На нашу думку, чітке пояснення цим школам дала Анна Шварц: теоретики грошової школи уважали, що грошова політика повинна підпорядковуватися загальним принципам права, тоді як представники банківської школи обстоюють надання банкірам (аж до Центрального банку) права діяти на свій розсуд, навіть якщо при цьому порушуються традиційні принципи права. Анна Шварц підкреслила, що в дійсності дискусія велась навколо питання: “чи повинен уряд підкорятися правилам (грошова школа), чи влада може бути вільна від їх дотримання (банківська школа)” [8, с. 151].

ВИСНОВКИ

Антична економічна ідеологія дала науці перші паростки здебільшого побутових поглядів на банки і банківську діяльність. Передусім обґрунтовувались функції банків, їх необхідність та значення в тодішній системі господарювання. Окремо досліджувалась роль державних банків, вигоди централізації банків, застосування системи часткового резервування вкладів, використання позик бодмерею (грошової морської позики), а також гостро засуджувалось банківське шахрайство.

У середні віки обґрунтовувались такі ідеї: банківська практика часткового резервування; резервування вкладів до запитання; заборона церквою лихварства; запровадження жорстких карних санкцій до банкірів за їх не якісну роботу.

В епоху первісного нагромадження капіталу і зародження капіталістичної економіки появляється теорія, яка обґрунтовує необхідність емісійних банків і запровадження 100%-го коефіцієнта резервування вкладів до запитання. Банк Амстердаму дотримувався цього коефіцієнту майже 150 р. Серед теоретиків, які обґрунтовували цю банківську систему були: Д. Юм, А.Сміт, Дж. Ло, Р. Кантільон.

Банківська школа виступила за збереження привілегій банкам, тобто на банки не мають поширюватися традиційні принципи права. Це дозволяло їм пропорційно до резервів збільшувати кредити. Грошова школа, навпаки, наполягала на тому, що банки повинні підкорятися універсальним принципам права. До перспективних напрямів дослідження з цієї тематики належить розгляд еволюції наукових поглядів на функціонування банківської системи з центральним банком і вільної банківської системи.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Масленченков Ю. С. Технология и организация работы банка: теория и практика: - М.: ООО Издательсько-Консалтинговая, Компания «ДеКА», 1998. – 432 с.
2. Исократ «Банкирская» речь (Трапедзитик). // Вестник древней истории. – 1968. - № 4.
3. Демосфен. Речи. В 3-х т. Т.1. – М.: Памятники исторической мысли. – 1994. – С.445, 446, 455.
4. Уэрте де Сото Хесус. Деньги, банковский кредит и экономические циклы / Хесус Уэрта де Сото; пер. с англ. под ред. А. В. Курева. – Челябинск: Социум, 2008. – 663+xiv.
5. Michael Rostovtzeff. The Social and Economic History of the Hellenistic World (Oxford): Oxford University Press, 1953, vol. 1, p. 405.
6. Мизес Людвиг фон. Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории / Пер. с 3-го испр. англ. изд. А. В. Куряева. – М.: ОАО НПО «Экономика», 2000. – 878 с.
7. Юм Д. О деньгах // Д.Юм / Библиотека Экономистов-классиков (отрывки работ). Вып. 5. – М.: Издательство К. Т. Солдатенкова, 1895. – С. 20-35.
8. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов.–Москва,М.:Соцэкгиз,1953.–678с.

Реверчук Сергій Корнійович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківського і страхового бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка, тел.+3803222394589, e-mail: revelit@ukr.net

Реверчук Олена Сергіївна, аспірант кафедри аналітичної економії та міжнародної економіки Львівського національного університету імені Івана Франка, тел.+3803222394589, e-mail: nitroset@ukr.net